

**გია არგანაშვილი**

**Gia Arganashvili**

*შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი*

*Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature*

## **მედიაციის როლი მხატვრულ კონფლიქტში ქართული ლიტერატურის მაგალითზე**

**ილია ჭავჭავაძე**

### **The Role of Mediation in an Artistic Conflict on an Example of Georgian Literature**

**Ilia Chavchavadze**

Mediation is an alternative method to resolve a dispute legally, when two or more opposing parties try to end a conflict by mutual agreement with the assistance of a mediator.

Georgian legal succession has both empirical and scientific precondition of mediation. Today mediation is increasingly establishing itself in modern law.

In the 19th century the legislation of Russian Empire acted on the territory of Georgia, which established an institute of conciliatory judges as one of the methods to resolve a dispute. Here it is worth noting for us that Ilia Chavchavadze was appointed to the position of a conciliatory judge.

In that period, it was necessary to resolve those conflicts and tension between the gentlefolk and peasants caused by carrying out „The Peasant Reform”. It was a must to set boundaries of the lands and draw up the transaction deeds for which Ilia Chavchavadze had to go to the villages of Dusheti district and study the reasons for the dispute with an office worker from the date of his appointment.

Maybe it was the practical activity, which made the author see, that the effort of mediation between a master and a servant was doomed at that stage, because relying on only the existing law was quite insufficient to restore a broken bridge between them. That’s why he turned to fiction, which became a kind of scientific research for Ilia Chavchavadze, to reveal those reasons, which were the basis of acute social confrontation in society.

However, what kind of relationship does mediation have with literature, what is its role in ending an artistic conflict, when does an author turn to mediation and is it possible to define a wide circle of mediators in a gallery of the characters of Georgian literature.

In order to answer these questions, we intend to do a systemic research of Georgian literature from its ancient texts to the present. This time we stopped at Ilia Chavchavadze's works only because that the author tried to accommodate different ranks with his congenital talent, determination and calling throughout his life. In this case his artistic texts are really a creative laboratory and the best example to assess the role of mediation in peaceful resolution of a conflict.

By studying them, we can define the role of mediation in fiction as a kind of effort to prevent tragic results of a conflict. Such effort enriches literature and represents a character's nature and his moral side in a positive context.

In the article we will discuss Ilia Chavchavadze's works, his prose compositions and the poems as well in detail in which it is clear to see the author's life experience and the trace of his observation, which is based on his judicial practice while working as a conciliatory judge.

**საკვანძო სიტყვები:** ალტერნატივა, მედიაცია, კონფლიქტი, ლიტერატურა, შუამავალი.

**Key words:** Alternative, mediation, conflict, literature, mediator.

ხუთი წლის წინ, როდესაც ამ სტრიქონებს („ლიტერატურა ცხოვრებისათვის“ – „კრიტიკა“ 12-13, გვ.142) ვწერდი, არ ვფიქრობდი, რომ ამ თემას კვლავ დავუბრუნდებოდი და ილია ჭავჭავაძეზე, ამჯერად როგორც მხოლოდ მომრიგებელ მოსამართლეზე, მედიაციის განვითარებაში მისი, როგორც მწერლის, წვლილზე და მხატვრულ კონფლიქტში მედიაციის როლზე მომიწევდა საუბარი.

მეტაფორულად რომ ვთქვათ, მედიაცია მოსისხლეთა შორის ჩავარდნილი თეთრი მანდილია, სამართლებრივად კი დავის გა-

დაწყვეტის ალტერნატიული მეთოდი, რომლის საშუალებითაც ორი ან რამდენიმე მხარე მედიატორის დახმარებით ცდილობს დავის ურთიერთშეთანხმებით დასრულებას.

უკანასკნელ წლებში მთელი ცივილიზებული მსოფლიოს მასშტაბით და მათ შორის ამერიკის შეერთებული შტატების სასამართლოს წინაშეც დავის გადაწყვეტის ისეთი ალტერნატიული საშუალებების საჭიროება შეიქმნა, რომლებიც მოდავე მხარეებს ოპტიმალური გამოსავლის მოძიების და დავის მორიგებით დასრულების შესაძლებლობას მისცემდა. მედიაცია, როგორც მხარეთა მორიგების მიზნით მესამე, ნეიტრალური პირის (მედიატორის) დახმარებით წარმართული პროცესი, ამ ქვეყანაში კოლონისტების დროიდან არსებობდა, თუმცა, როგორც სასამართლოს მიერ შეთავაზებული დავის გადაწყვეტის ალტერნატივა, მე-20 საუკუნის 70-იან წლებში აღმოცენდა, სწორედ იმ დროს, როდესაც ამერიკის შეერთებულ შტატებში სასამართლო ხელისუფლებისადმი უნდობლობამ და უკმაყოფილებამ იმატა.

ევროპულ სახელმწიფოებში მედიაციის ინსტიტუტის ხელახლა დამკვიდრებას ხელი შეუწყო 2002 წელს ევროპარლამენტის მიერ მიღებულმა „მწვანე ფურცელმა“, რომელსაც 2008 წელს მოჰყვა „სამოქალაქო და კომერციულ საქმეებზე მედიაციის გარკვეული ასპექტების შესახებ“ ევროპული დირექტივა. მისი მიზანი იყო ევროპაში ხელი შეეწყო მედიაციის, როგორც დავის გადაწყვეტის საშუალების, დამკვიდრებისა და განვითარების პროცესისათვის. ევროკომისიისა და ევროპარლამენტის წევრებს სურდათ, დახმარებოდნენ სასამართლოს გარეთ მოდავე მხარეთა შორის მორიგების პროცესს სასამართლო პროცესის მნიშვნელობის დაკნინების გარეშე, ასევე, ხელი შეეწყოთ და განემტკიცებინათ დაბალანსებული ურთიერთობა სამედიაციო ინსტიტუტებსა და სასამართლო სისტემას შორის.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში მესამე ნეიტრალური პირის დახმარებით კონფლიქტის მშვიდობიანი მოგვარების გამოცდილება ცნობილი იყო, თანამედროვე მედიაცია, როგორც დავის გადაწყვეტის ალტერნატიული საშუალება, მხოლოდ და მხოლოდ საწყის ეტაპზეა. 2011 წლის 20 დეკემბერს საქართველოს სამოქალაქო საპროცესო კოდექსში შევიდა ცვლილება, რომელიც პირველად შეეხო მოქმედი სამოქალაქო საპროცესო კოდექსისათვის უცნობ სა-

მართლებრივ ინსტიტუტს – სასამართლო მედიაციას. აღნიშნული ცვლილება მედიაციის თანამედროვე მოდელის დანერგვის მიზნით გადადგმული პირველი ნაბიჯი გახდა, რაც თავისთავად ისტორიული ფაქტია. საკანონმდებლო ცვლილების შემდეგ ქართულ სამართლებრივ სივრცეში ინტერესი მედიაციის მიმართ მნიშვნელოვნად გაიზარდა, რაზეც ამ დროიდან მოყოლებული მედიაციის თემატიკაზე ჩატარებული სხვადასხვა სამეცნიერო ღონისძიება, გამოქვეყნებული სამეცნიერო სტატიები და მედიატორთა ასოციაციების დაარსებაც მეტყველებს.

აღსანიშნავია, რომ ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, არ არსებობდა მესამე ნეიტრალური პირის – მედიატორისა და მოსამართლის ერთმანეთისაგან ისე მკაცრად გამიჯნული ფუნქციები, როგორც ეს თანამედროვე მართლმსაჯულებაშია. ამის დამადასტურებელია, ერთი მხრივ, სამოსამართლო სამსახურში მყოფ იმ პირთა ჩამონათვალი, რომელთა ფუნქციებში, სხვა საკითხებთან ერთად, დავების მშვიდობიანი გადაწყვეტაც შედიოდა. მათ შორის იყვნენ რჯულის კაცი, მსაჯული, მდივანბეგი, ბჭე-მედიატორი, მორევი, ხევისბერი და ა.შ.

დღეს უკვე შესაძლებელია ვისაუბროთ სასამართლო მედიაციის ქართულ მოდელზე, შევეცადოთ, ერთი მხრივ, მისი ევრო-ამერიკულ პრიზმაში განხილვა. მეორე მხრივ კი, იმ ტრადიციული ფესვების მოძიება, რომლებიც შენახულია ქართულ წეს-ადათში, ხალხურ გადმოცემებში, ქვეყნის ადრინდელ სამართლებრივ კანონებში და მასთან ერთად ლიტერატურის ისტორიაშიც.

მედიაციის როლის გარკვევა მხატვრული კონფლიქტის გადაჭრაში ნაციონალური მწერლობის მაგალითზე საშუალებას მოგვცემს, რომ „სხვა კარიდან შევიხედოთ“ ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, სრულიად განსხვავებულ ჭრილში დავინახოთ ჩვენი ლიტერატურული აზროვნების ზნეობრივი და ესთეტიკური საფუძვლები. ამასთანავე, უფრო აქტიურად გამოვიყენოთ მისი მრავალსაუკუნოვანი სასარგებლო გამოცდილება თანამედროვე საზოგადოების ცხოვრებისა და ურთიერთობის ნორმალიზების სფეროში.

ვიმედოვნებ, რომ აღნიშნული კვლევა-ძიების შედეგად ქართული ლიტერატურის გმირთა გალერია მედიატორთა კლასიკური ტიპის პერსონაჟებით შეივსება.

მედიაცია მხატვრულ ლიტერატურაში თხრობის საფუძვლის ერთგვარ გაძლიერებასაც ემსახურება, მხატვრულ კონფლიქტში კი მედიაცია ის ელემენტია, რომელიც დაპირისპირების მოტივაციას აჩენს და სიუჟეტის სხვაგვარად განვითარების შესაძლებლობას გვკარნახობს ან მისი ტრაგიკული დასასრულის უალტერნატივობაში გვარწმუნებს.

აქედან გამომდინარე, მხატვრულ ლიტერატურაში მედიაციის როლი შეგვიძლია განვსაზღვროთ, როგორც კონფლიქტის თავიდან აცილების მცდელობა, ამ ფუნქციას ხანდახან კონფლიქტის რომელიმე მონაწილე იღებს საკუთარ თავზე, ამას კი უმრავლეს შემთხვევაში წარუმატებლობა მოჰყვება ხოლმე, რადგან მედიატორი აუცილებლად ნეიტრალური პირი უნდა იყოს. თუმცა ლიტერატურა ხშირად მიმართავს ამ დაშვებას, რადგან ეს ამდიდრებს თავად პერსონაჟის ბუნებას და მის მორალურ მხარეს პოზიტიურ კონტექსტში წარმოგვიდგენს,

მედიაცია-შუამავლობის თემას უფრო მეტად დავაახლოვებთ ლიტერატურასთან, თუ გავიხსენოთ, რომ ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნეში საქართველოს ტერიტორიაზე მოქმედმა რუსეთის იმპერიის კანონმდებლობამ დავის გადაწყვეტის ერთ-ერთ საშუალებად მომრიგებელ – მოსამართლეთა ინსტიტუტი დაამკვიდრა. აქ ჩვენთვის საყურადღებო ის ფაქტია, რომ ერთ-ერთი მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობაზე ილია ჭავჭავაძე დაინიშნა.

იმ დროს აუცილებელი გახდა გლეხთა რეფორმის გატარებით გამოწვეული კონფლიქტებისა და დამაბულობის მოგვარება თავადაზნაურობასა და გლეხებს შორის, ასევე, მიწის ნაკვეთების საზღვრების დადგენა, გარიგების სიგელების შედგენა, რის გამოც ილია ჭავჭავაძეს დანიშვნის დღიდანვე მოუწია კანცელარიის მუშაკთან (მწერალთან) ერთად დუშეთის მაზრის სოფლებში სიარული და დავის მიზეზების შესწავლა.

სამწუხაროდ, მორიგების კონფედენციალური ხასიათიდან და საქართველოს ეროვნულ საისტორიო არქივში დაცულ საკანცელარიო მასალათა (ინფორმაციული თვალსაზირისით) სიმწირიდან გამომდინარე, ვერ მოხერხდა ილია ჭავჭავაძის მიერ უშუალოდ ჩატარებულ მორიგების პროცესის მსვლელობის ამსახველი ბევრი მასალის მოპოვება. დაცულ მასალათა შორის ნაპოვნია მხოლოდ ორი საქმე, რომლებშიც ილია ჭავჭავაძემ წარმატებით მოახერხა მხარეთა მორიგება.

პირველი მათგანი მღვდელ შიო ბ-ს და ფილიპე ა-ს შორის არსებული დავა იყო: „მე, მომრიგებელმა მოსამართლემ, დავარწმუნე ორივე მხარე ამ საქმის მშვიდობიანი შეთანხმებით დამთავრებაში, შეთანხმებაში მასზედ, რომ ფილიპე ა გადაუხდიდა მღვდელს ხუთი მანეთის ნაცვლად ოთხ მანეთს და დაუბრუნებდა ცხვარს. ამაზე მათ გამოხატეს თავისი თანხმობა. შესაბამისად, ილია ჭავჭავაძემ შეწყვიტა საქმის წარმოება და გადასცა იგი არქივს შესანახად“ (1868 წლის 23 სექტემბრის ოქმი, №289-1 საქმეზე, დაცულია საქართველოს ეროვნულ საისტორიო არქივში).

მეორე საქმის მასალებიდან ირკვევა, რომ ურმის სოფლის მცხოვრებმა თიკო ქ-ს თავისი ქმრის ქუციკა ქ-ს მრუში ცხოვრების გამო განცხადებით მიმართა სასამართლოს: „დავარწმუნე ბრალმდებელი და ბრალდებულები ამ საქმის მორიგებით დამთავრებასა და ერთმანეთისათვის მიყენებული წყენისა და შეურაცყოფის პატიებაში, ცოლისა და ქმარის ოჯახური უფლებებისა და მოვალეობების სიწმიდის სრულად აღდგენაში. ბრალმდებელმა და ბრალდებულებმა გამოხატეს თავიანთი თანხმობა ჩემს შეგონებაზე და შერიგდნენ რა, ითხოვეს ამ საქმის დავიწყებას მიცემა და წარმოებით შეწყვეტა. წერაკითხვის უცოდინარობის გამო ხელი არ მოაწერეს“, – ვკითხულობთ საქმის ჩანაწერში (1868 წლის 23 ივლისის ოქმი №128 საქმეზე, დაცული საქართველოს ეროვნულ საისტორიო არქივში).

ის, რომ ილია ჭავჭავაძე აქტიურად იყენებდა მორიგების მეთოდს და წარმატებით ართმევდა თავს საქმეს, კარგად ჩანს ისტორიულ არქივში დარჩენილი საკანცელარიო ჩანაწერებიდანაც, თუმცა მათში არ არის მოცემული საქმის უშუალო გარემოებებისა და მხარეთა შორის სადავო საგნის შესახებ ინფორმაცია.

ბუნებრივია, რუსული წესების შემოღებამ ბჭე-მედიატორების ფუნქციები ეტაპობრივად შეკვეცა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, მაგრამ მათი არსებობა მაინც კარგ წინაპირობას ქმნიდა მე-19 საუკუნის საქართველოში მომრიგებელი სასამართლოების დასამკვიდრებლად, რის გამოც მთელ ამ ღონისძიებას დადებითად აფასებდა ილია ჭავჭავაძე თავის სტატიაში „მომრიგებელი მოსამართლეობა ჩვენში“ (წერილი მეექვსე):

„არც ერთს კანონმდებლობას რუსეთში ისეთი გარკვეული და ჭეშმარიტი აზრი არ ჩაჰრთვია, როგორც განსამართლების წესსა საზოგადოდ და მომრიგებელ მოსამართლობისას ცალკედ; არცერთს კანონმდებლობას არ შეჰხვედრია იმისთანა კაცნი, რომელთ ცოდნადა გონებითი ძალნი ესე შესაფერად შესწვდომოდეს ამისთანა მაღალს „უადრესს და რთულს საქმეს... კანონმდებლობა რუსეთში სხვას არც ერთს საქმეს ასე ცნობიერად, გულმოდგინედ და ჭეშმარიტების სიყვარულით არ შესჭიდებია. ამიტომაც განსამართლების წესი რუსეთისა საზოგადოდ უფრო მოსაწონია, ვიდრე დასაწუნი, და ამაზედ უფრო მოსაწონია მომრიგებელ მოსამართლის დაწყობილებას, გარდა ზოგიერთი ნაკლისა, რომელიც შეჰყოლია წესს სხვადასხვა გარემოებების გამო. ეს სიკეთე... აღიარებულია რუსეთის უკეთესთა კაცთაგან და ევროპიელ მეცნიერთაგანაც“ (ჭავჭავაძე, 1987ბ, გვ. 355).

შესაძლოა, ამ დაკვირვებამ და პრაქტიკულმა საქმიანობამ დაანახა მწერალს, რომ ბატონსა და ყმას შორის შუამავლობის (მედიაციის) მცდელობა იმ ეტაპზე მაინც განწირული იყო, რადგან მხოლოდ არსებულ კანონზე დაყრდნობა სრულიად არასაკმარისი მცდელობა იყო მათ შორის ჩატეხილი ხიდის აღსადგენად. სწორედ ამგვარი საკითხების „მეცნიერული კვლევა-ძიების“ მაგალითად აქცია მან თავისი მხატვრულ შემოქმედება, რომელშიც ავტორი ცდილობდა გამოეშვარავებინა ის მიზეზები, რომლებიც მწვავე სოციალური დაპირისპირების საფუძველი იყო საზოგადოებაში.

ვიდრე ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების ამ კუთხით განხილვას შევუდგებით, წინასწარ უნდა განვსაზღვოთ კონფლიქტის, როგორც ორი ან მეტი მხარის ინტერესების, მიზნების, შეხედულებების დაპირისპირების, რაობა და ტიპოლოგია.

კონფლიქტი ადამიანთა ურთიერთობების განუყრელი ნაწილი და ბუნებრივი კომპონენტია. როგორი მოწესრიგებულიც არ უნდა იყოს საზოგადოებრივი ყოფა და როგორ გამართულადაც არ უნდა მუშაობდნენ სამართლებრივი ინსტიტუტები, სოციალურ კონფლიქტებს თავიდან ვერ ავიცილებთ, რადგან ის ადამიანთა ურთიერთობის თანმდევი მოვლენაა, რომელსაც როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი

შედგის მოტანა შეუძლია. თუ რიგ შემთხვევებში კონფლიქტი დაპირისპირების, ძალადობისა და განადგურების საფუძველი ხდება, სხვა შემთხვევებში იგი ახალი იდეების, შესაძლებლობებისა და წინსვლის საწინდარი შეიძლება აღმოჩნდეს. შესაბამისად, კონფლიქტის შედეგად წარმოქმნილი ენერჯის პოზიტიურად გამოყენების შემთხვევაში იგი მშვიდობის, პროგრესისა და მრავალფეროვნების საფუძველი ხდება.

განასხვავებენ კონფლიქტის ოთხ ძირითად ტიპს:

1. **პიროვნებათაშორისი კონფლიქტი** – ვლინდება უმეტესად მატერიალური, შრომითი, ღირებულებითი, ემოციური, ფინანსური დაპირისპირების, აგრეთვე სხვადასხვა ხასიათისა და წარმოდგენის მქონე ადამიანების დაპირისპირების დროს.

2. **პიროვნების შინაგანი კონფლიქტი** – შინაგანი კონფლიქტი წარმოიშვება იმის გამო, რომ ზოგჯერ ადამიანს ერთსა და იმავე საკითხზე ურთიერთსაწინააღმდეგო შეხედულებები უყალიბდება. ასეთი სახის კონფლიქტი შეიძლება წარმოიშვას მაშინაც, როცა საზოგადოების მოთხოვნები არ ან ვერ ემთხვევა პირადს.

3. **კონფლიქტი პიროვნებასა და ჯგუფს შორის** – პიროვნებასა და ჯგუფს შორის კონფლიქტი წარმოიშვება მაშინ, როცა ჯგუფის მიერ დაწესებული ქცევის ნორმები მიუღებელია პიროვნებისთვის ან ამა თუ იმ საკითხის შესახებ პიროვნებას აქვს ჯგუფისგან განსხვავებული პოზიცია.

4. **ჯგუფთაშორისი კონფლიქტი** – ჯგუფთაშორისი კონფლიქტი გულისხმობს დაპირისპირებულ მხარეებს` და ჯგუფებებს შორის არსებულ უთანხმოებას, რომელიც შეიძლება გამოიხატოს სხვადასხვა ფორმით. მხარეები ცდილობენ თავიანთი ინტერესების დაკმაყოფილებას მეორე მხარის ინტერესების ხარჯზე.

კონფლიქტში, რომელიც ძირითადად ძალადობის თავიდან აცილებაზე არის ორიენტირებული, გამოყოფენ მისი მართვის, მოგვარების და კონფლიქტის ტრანზფორმაციის სხვადასხვა ეტაპს. უნდა ვთქვათ, რომ მხატვრული კონფლიქტის შემთხვევაშიც ეს სტრატეგიები მუშაობს და მისი სამაგალითო განხილვა ხელს შეუწყობს კონფლიქტების შესწავლის აკადემიური დისციპლინის განვითარებას.

ჩვენ შეგვეძლო ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებების განხილვას ქრონოლოგიური პრინციპით შევდგომოდით, რაც არა მხოლოდ პროზაულ,



არამე პოეტურ ნაწარმოებებსაც მოიცავდა, თუმცა დაკვირვებამ გვაჩვენა, რომ თითოეულ ნაწარმოებში სხვადასხვა სახის კონფლიქტი იჩენს თავს და უმჯობესი იქნებოდა მათი განხილვა სწორედ კონფლიქტის სახეობების მიხედვით გვეცადა.

\*\*\*

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში მედიაციის ყველაზე მასშტაბური და საფუძვლიანი მცდელობა სწორედ მოთხრობაში „სარჩობელაზედ“ არის წარმოდგენილი. ამ „პატარა ამბავში“, რომელიც სამართლიანად შეგვიძლია ახალი ქართული ლიტერატურის საფუძლად მივიჩნიოთ (ცნობილი გამოთქმის პერიფრაზი რომ გამოვიყენოთ, ჩვენ ყველანი ილიას „სარჩობელადან“ მოვდივართ), მთელი ქვეყანა ორ პირობით მხარედ (მოდალადე და მსხვერპლი) არის გაყოფილი და მათი შერიგება ბებერ პეტრეს აქვს დავალებული.

საინტერესოა, რომ მის ამ ფუნქციას ვერც მკითხველი და, რაც უფრო საკვირველია, ვერც პერსონაჟი გრძნობს (აკი ამბობს კიდეც „მერა შუაში ვარო“), არადა თავისი ხასიათით, წარმომავლობით, თვისებებით, ასაკით და მოწოდებით სწორედ ის ადამიანია, რომელიც ამ დაპირისპირებაში შუაში (შუამავლად) უნდა ჩამდგარიყო.

ამის ნიშანს ის პირველად მაშინ ამჟღავნებს, როდესაც ლოჭინის ხევში დამდგარ მეურმეებთან ორი ყმაწვილი მიდის და დახმარებას სთხოვს. მათი ნაყალბევი მონათხრობიდან (რაზეც მეურმეები მხოლოდ დაცინვით პასუხობენ) პეტრეს მხოლოდ ის სიტყვები ესმის, რომ ძმები ორი დღის მშვივრები არიან და ამ უცხო ქვეყანაში არავის დახმარების იმედი აღარა აქვთ.

*„-ვაი ჩემს გამჩენს! — უპასუხა ერთმა დროულმა მეურმემ — უცხო ქვეყანაში რად იქნებით!.. ასე გონია, სათათრეთში რომ ეს ქვეყანა საქრისტიანო საქართველოა. პურსაც გაჭმევთ, ღვინოსაც დაგალევენებთ და კაი ქეიფსაც გაგაწევენებთ. ვაი ავ-კაცს, რომ თქვენი ცოდვა აუღია, თორემ თქვენ რა გიჭირთ? ასე ჩაგიყვანთ ქალაქშია, რომ ქარიც არ მოგადინოთ“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 226).*

ამ სიტყვებით, უფრო კი თავისი ქმედებით, პეტრემ ძმების გული დაიურვა. მისმა გულკეთილობამ კინალამ მადლის შუქი არ ჩააწვდინა მათ ბნელ გულამდე, კინალამ არ მონადირა მათი (განსაკუთრებით უმცროსი ძმის) გულები, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზთა გამო

ამ ბუნებითმა მედიატორმა ვერ შეძლო „მხარეთა“ კონსტრუქციული კომუნიკაცია და ვერ უზრუნველყო მათ შორის შეთანხმების მისაღწევად საჭირო გარემოს შექმნა.

პეტრეს მიერ ჩადენილი სიკეთე ნეიტრალური საზოგადოების მხრიდან ერთადერთი სამშვიდობოდ გაწვდილი ხელია ძმებისკენ, თუმცა უნდობლობის გამო ძმებმა სიავით უპასუხეს ამ შეთავაზებას (დავიმახსოვრით, რომ დაპირისპირებულ მხარეთა შორის არსებული უნდობლობა ერთ-ერთი მთავარი მიზეზია ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში, რის გამოც მედიაციის განვითარებას მუდმივი წინააღმდეგობა ექმნება). ამიტომ პეტრეც ჩატეხილი ხიდის მეორე მხარეს აღმოჩნდა. გლეხურმა გულუბრყვილობამ და უქმმა ცნოსმოყვარეობამ ამ წუთისოფელში ისიც სანახაობის მაცურებლად აქცია, „თქვენ იდექით და სეირს უყურებდით, მე კი ვუყურებდი და ვიწოდი...“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 238).

თუ გრიგოლ კიკნაძის ნათქვამს დავესებებით, „ჩვენს მშობლიურ ლიტერატურაში პირველი კაცი, რომელმაც ქართველი ხალხის თვისებების წვდომა დაისახა თავის შემოქმედების მთავარ მიზნად, ილია ჭავჭავაძე იყო“ (1999, გვ. 205). მის ნაწარმოებთა შორის კი ერთ-ერთი უპირველესი საკაცობრიო პრობლემებით სწორედ „სარჩობელაზედ“ არის, ხოლო პერსონაჟთა შორის კი პეტრე იყო, როგორც ბუნებითი მედიატორი, რომელიც შეეცადა (თუმც კი გაუაზრებლად) საზოგადოების სხვადასხვა დაპირისპირებულ მხარეს შორის „ჩატეხილი ხიდის“ გამთლიანებას.

\*\*\*

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში სოციალური დაპირისპირების მაგალითი ყველაზე სქემატურად (ჟანრის გათვალისწინებით) მის ერთ-ერთ პოემაში „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ წარმოგვიდგება. კონფლიქტი ამ შემთხვევაშიც (ისევე როგორც ილია ჭავჭავაძის მთელ შემოქმედებაში) ბატონისა და ყმის ურთიერთობის „უსამართლო სამართლის“ ნეგატიურ შედეგებს ეხება, რომლის ძალითაც ყმა იძულებულია თავისი ვაჟი ბატონის სასარგებლოდ ამსახუროს და მოხუცი მამის სამართლიანი მოთხოვნა არად ჩააგდოს.

საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ ურთიერთობაზე არსებით გავლენას ვერ ახდენს დროის მდინარეობა და გარემოებათა

ცვლილება. მაშინ, როდესაც ხიდის ერთ მხარეს მებატონის ტიპური სახე („ერთი აჯამი, გულქვა, რეგვენი“) იცნობა, ხოლო მეორე მხარეს კი სიბერისგან დაუძღვრებული გლეხკაცი დგას. თუმცა ყმა-გლეხი მაინც ემორჩილება საუკუნეების განმავლობაში ტრადიციითა და ადათით განმტკიცებულ წესს და პოემაში ზაქროს მამის სახით ჩვენ ვხედავთ არა ბატონის წინააღმდეგ ამბოხებულ ქვეშევრდომს, არამედ გონიერ მსახურს, რომელიც ცდილობს ბატონთან ურთიერთობა კვლავაც მშვიდობიანად, საერთო სარგებლიანობის საფუძველზე მოაგვაროს:

შენს სადღეგრძელოდ  
ოღონდ ზაქარა შინ დაითხოვე,  
რომ უკან წასულს ოჯახს ვუშველოთ,  
და მერე თუნდა ჩიტის რძე გვთხოვე.  
კულუხს, კოდის-პურს, გადასახადსა  
ერთი-ორადა მოგართმევთ შენა;  
თუ დავაყენებთ ფეხზედ ოჯახსა,  
არ გავექცევით სამსახურს ჩვენა.  
(ჭავჭავაძე, 1887ა, გვ. 220)

მკითხველმა იცის, რომ ყმის გონიერ შეთავაზებას ძალაუფლებით განმტკიცებული ბატონის შეუვალი პოზიცია ხვდება („ეგ რომ არ იყოს, გაექცევოდი შენ ჩემს სამსახურს, ჩემს ბრძანებასა?..“), რომელიც ამ კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარების ყოველგვარ საფუძველს აცლის.

ამ ნაწარმოებში დაპირისპირებულ მხარეთა შორის მედიაცია თავის სამართლებრივ წესზე ვერ ხორციელდება (გლეხი თვითმედიაციას ეწევა), რადგან ამ სოციალურ ურთიერთობაში ნეიტრალური პირის – მედიატორის – როლი არასოდეს ყოფილა გათვალისწინებული, რამაც ბატონისა და ყმის საუკუნოვანი დაპირისპირება და მათთან ერთად ქვეყნის ბედიც საბედისწერო დასასრულამდე მიიყვანა.

წინააღმდეგობის ასეთივე ყრუ კედელს აწყდება ყმა გაბრიელის თხოვნაც (ილია ჭავჭავაძის მოთხრობა „გლახის ნაამბობი“), როდესაც ის თავისი თანშეზრდილი ბატონისგან ბედნიერების უფლებას ითხოვს და მასთან საერთო ენის გამონახვას ცდილობს:

„– დათიკო! სად მიგყევარ? ნუ გამწირავ, შემობრაღე შენი გაბრიელ!..

– წყალსაც წაუღიხარ.

– გოგოს მარტო მე უნდივარ, დათიკო! ღმერთთან ცოლ-ქმრობის პირობა მიგვიცია...

– ღმერთმა შენც შეგარცხვინოს და თქვენი პირობაცა.

– დათიკო! შენ შენს ბედისწერას აუტანიხარ.

– დამეკარგე აქედამ!

– დათიკო!.. არ გეცოდება იმისი დროული მამა? იმის მეტი შვილი არა ჰყავს. ნუ დაასხამ თავზედ ლაფს, ნუ დაეწყევლინები...

– აქედამ გამეცალე-მეთქი, – შემომჭყივლა.

– დათიკო! არ გებრაღება ის ღვთის სული, უცოდველი გოგო? ნუ წაართმევ ნამუსს! მე მაჩუქე იმისი თავი.

– მერე შენ გაჩუქებ....“ (ჭავჭავაძე, 1983, გვ. 199).

როგორც პირველ, ისე მეორე შემთხვევაში ავტორი ეჭვის ნატამალსაც არ უტოვებს მკითხველს. კონფლიქტი, თავისი ტრაგიკული შედეგით, გარდაუვალია, რადგან ერთი მხარე (ბატონი) შეუვალია რაიმე ცვლილებების მიმართ და მეორე მხრივ ყმა, რომლისთვისაც არჩევანი სიკვდილ-სიცოცხლის ზღვარზე გადის. თუმცა ამ ნაწარმოებში სხვა ტიპის კონფლიქტებსაც ვაწყდებით, რომლებშიც მედიაციის სრუყოფილად განხორციელების მოწმენი ვხდებით. ამჯერად დავაში მედიატორად ნეიტრალური პირი – მღვდელი გვევლინება. ნაწარმოებში მღვდელი გლეხს, პეტრეს, სწავლის, წიგნის სიკეთეზე ესაუბრება და სწავლის აუცილებლობაში არწმუნებს. მოლაპარაკება ამ შემთხვევაში ვერტიკალურია, რადგან მომლაპარაკებლის როლში გამოდის სულიერი ლიდერი და მოლაპარაკებას ის საკუთარ მრევლთან მართავს.

ტიპოლოგიურად ეს დაპირისპირება ღირებულებათა ნიადაგზე წარმოქმნილ პიროვნებათშორის კონფლიქტს წარმოადგენს. ამგვარი კონფლიქტები დაკავშირებულია გარკვეულ დამოკიდებულებებთან ამ თუ იმ ღირებულებისადმი ან მოვლენისადმი. იმისადმი, თუ რა არის კარგი და რა არის ცუდი, სამართლიანი და უსამართლო, მორალური და ამორალური, სასარგებლო და მავნე. მართალია, ჩვენ არ

მოგვეპოვება დაწვრილებითი ჩანაწერი ილია ჭავჭავაძის მომრიგებელი მოსამართლეობის პრაქტიკიდან, არ ვიცით, თუ როგორ აჯერებდა მომჩივნებს თავის სიმართლეში, თუმცა მღვდლის პეტრესთან დიალოგის მცირე ნაწყვეტის გაცნობა და პეტრეს შეხედულების მყისიერი ცვლილება გვარწმუნებს ავტორის ლოგიკის სიმტკიცესა და დამარწმუნებელ ძალაში:

„– კაცო! – უბძანა მღვდელმა, – მართალია, შენ შვილს შენ უშლი სწავლასა?

– მართალი გახლავთ. რა მაგის საქმეა? არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი, შენი ჭირიმე! – უპასუხა თამამად პეტრემ.

– როგორ თუ არა იყო გვარი მისი?

– ესე, შენი ჭირიმე! ჩვენ გლახკაცებს გვეძახიან, დღე-ღამე ოფლი უნდა ვიწუროთ და პური ისე ვჭამოთ. ღმერთს ეგრე უბძანებია: „ოფლითა თქვენითა მოიპოვეთ პური თქვენით“. ეს ღვთის ბრანება მარტო ჩვენ დაგვაწვა კისერზედ და ვეწევით კიდეც. წიგნი რა ჩვენი საქმეა? ის ჩვენ დამშეულ კუჭს ვერ გაგვიძღობს. ჩვენი წიგნი დედამიწაა, ვენაცვალე იმის მადლს! როცა დედამიწას მწვანე ხავერდსავით ჯეჯილის ყდა გადაეკვრება, მაშინ იმაზედა ვკითხულობთ ჩვენს ბედსაცა. ჩვენი კალამი დაუღალავი გუთანია, მელანი კიდეც გულ-ღვიძლიდამ გამოწურული ჩვენი ოფლია. ამოვაწებთ ოფლში გუთანსა, გადვუხსნით ხოლმე დედამიწას მადლიან გულსა, ჩავაყრით შიგ თესლსა, როცა დრო მოვა – მივალთ – და ის დალოცვილი მიწა თავის დღეში არ დაიღლება, ისე არ გაძუნწდება, რომ მიბარებული ერთი-ორად მაინც არ დაგვიბრუნოს. ტყუილად კი არ ეძახიან მიწას: „დედაო“, ის გვაწოვებს ჩვენ ძუძუსა, იმას დავხარით დღე-ღამე, ჩვენი ჭირიც და ლხინიც ის არის, შენი კვნესამე! წიგნი კარგია, ვინ არ იცის? ბევრიც სხვა რამეა კარგი ამ ქვეყანაზედ, ჩვენ იქამდინ ხელი არ მიგვიწვდება... გაგიბედავთ, შენი ჭირიმე, და გეტყვით, ჯერ კუჭი უნდა გავიძლოთ, კუჭი!.. ჩვენი თავდაპირველი გულის-ტკივილი ეს არის!...(ჭავჭავაძე, 1988. გვ. 149).

აღარ გავაგრძელებ კამათის ხელოვნების დემონსტრირებას (მკითხველს შეუძლია მას გაეცნოს), მხოლოდ იმ ფრაგმენტს შემოგთავაზებთ, რომელშიც ჯერ კიდევ ორი წუთის წინ თავის სიმართლეში დარწმუნებული პეტრე როგორი აღფრთოვანებით ეზიარება ახალ ცოდნას და ემორჩილება მღვდლის რჩევას, რომელიც მის შვილს და მთელ მის გვარს ახალ მომავალს ჰპირდება:

– დაილოცა შენის ენის პირწყლიანობა!.. ღმერთი მაღლიდამ გიყურებს, შე ღვთისაგან კურთხეულო ადამიანო, რომ მე სულის წაწყმედისაგან დამიხსენ. წელან გელაპარაკებოდი ბრმა; შვილის ცოდვაში ვდგებოდი, ეხლა, შენის მადლიანის ენით თვალხილული, გეუბნები: ის მამა შვილის დამლუპავი ყოფილა, რომელსაც შენისთანა ღვთის კაცი გამოუჩნდება შვილის გასაწურთვნელად და არ გააწურთვნიებს. ნუ შეჯდება მწყერი ხესა, ნუ იქნება გვარი მისი, ჩემმა შვილმა კი წიგნი უნდა იცოდეს, შენი ჭირიმე!.. მომეცი ხელი, შენი კვნესამე!.. ერთი გემთხვიო!..“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 151).

\*\*\*

ამავე ნაწარმოებში მღვდელი-მედიატორი უფრო მკაცრი, პირდაპირი და კატეგორიულია, როდესაც კონფლიქტი ძმათაშორის დაპირისპირებას ეხება და მოძღვარი საკუთარ მრევლს უპირველესად ქრისტიანული მცნებების დარღვევასა და სახარებისეული ცოდნის დავიწყებაში ამხელს:

„– ზაქარიავ! არა გრცხვენიან, კაცო, რომ ძმასთან ვერ მოთავსებულხარ, ძმასთან!.. ვინც შეიტყობს, რას იტყვის? სირცხვილია, სირცხვილი! თავზედ ერთი ბეწვიც აღარა გაქვს შავი და მაგისთანა საქმეებს კი სჩადი.

– რა ვქნა, შენი ჭირიმე? – უპასუხა იმან ცოტად შერცხვენილმა, – განა რომ მრცხვენიან, მაგრამ ერთი აჯამი რამ არის, მოუსვენარი. ღმერთია მოწამე, მე უბრალო ვარ.

– ნუ ჰცრუობ მაგ-დროული კაცი, ცოდვაა!.. დღეს არ გეუბნებოდიტ საყდარში, რომ ქრისტე-ღმერთმა მტრის სიყვარულიც ბძანა, და შენ კი, მტერი კი არა, ღვიძლი ძმა ამოგიძულეხა. სირცხვილია!.. უშვილო კაცი ხარ, დროული... თუ

კაცისა არა გრცხვენიან, ღმერთი ხომ ყველასა ჰხედავს, რა პირით შეხვდები?

– აბეზარსა ვარ მოსული, ამ საყდრის მადლმა და შენი რისხვა არა მაქვს! ძმარს მაწურებს ცხვირში! სხვა არა იყოს-რა, უფროსი ძმა ვარ...

– მე არ ვიცი! თქვენ ორივე მტყუანები ხართ ღმერთთანაც და კაცთანაც, იმიტომ, რომ ძმები ხართ და ჰქნებოდათ კი. ამ ხალხთან გეუბნებით შენცა და შენს ძმასაცა: თუ ერთიერთმანეთის პატივი არ გექნებათ, საყდარში აღარ შემოგიშვებთ“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 152).

\*\*\*

სატირულ დონეზე წარმოგვიდგება ძმების ურთიერთობა ილია ჭავჭავაძის მოთხრობაში „კაცია-ადამიანი?!“ და მათი კომიკური სახეების შექმნაში თავის „პოზიტიურ“ როლს მედიაციის მეთოდი ასრულებს, როდესაც ლუარსაბისა და მოსეს (მომავალი სიძე-სიმამრის) დაპირიპირებაში ლუარსაბის ძმა დავითი მედიატორის არნახულ ნიჭსა და უნარს ამჟღავნებს:

„– დავით! – უეცრად გადაასხვაფერა სიტყვა მოსემ და ხმაც მოურბილა, – აქეთ მობძანდი.

დავითი გაჰყვა. იქით ორნივე გაშორებით გადგნენ. მოსემ ამოიღო ხუთი თუმანი და უთხრა ხმადაბლა დავითს:

– ეს ხუთი თუმანი, დაჩუმდი, შენ რა გინდა? შენ ხომ არ ირთავ?

დავითი დარბილდა.

– ხუთ თუმანზე ძმა როგორ გავყიდო? – უპასუხა.

– შვიდი იყოს.

– ან შვიდად.

– რვა იყოს.

– ვერც რვა თუმნად.

– აშ რამდენი გინდა?

– ათი მაინც იყოს.

– ცხრაზედ რას იტყვი?

– არა, ათი.

– ეჰ, ჯანი გავარდეს: ათი იყოს“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 99).

ამ ნაწარმოებში ამგვარი „წარმატებული“ მედიაციის არაერთი მაგალითი ელოდება მკითხველს (ლუარსაბსა და სუტ-კნეინას, სუტ-კნეინასა და მოსეს, ლუარსაბსა და მკითხავს შორის), თუმცა ამ ხაზს აღარ გავყვები და ილია ჭავჭავაძის ამ თვალსაზრისითაც ურთულესი ნაწარმოების, „ოთარაანთ ქვრივის“, განხილვას შევეცდები.

\*\*\*

საგულისხმოა, რომ „ოთარაანთ ქვრივის“ ერთ-ერთ ეპიზოდში გიორგის დახასიათების დროს ავტორი მისი მხრიდან კონფლიქტების გადაწყვეტის ძალადობრივ მეთოდებზე ამახვილებს ყურადღებას და, რაც უფრო საკვირველია, თავად ოთარაანთ ქვრივიც ხელს უმართავს შვილის ამგვარ ქმედებას:

გავიხსენოთ თითოეული ეპიზოდი:

გიორგის პირველი დაპირისპირება კუპრაანთ თედოსთან მოუხდა, როდესაც თედომ მანასაანთ გოლას ქამრის ღილები წაართვა და პატარა გიორგიმ სამართლიანობის აღდგენა ძალის გამოყენებით სცადა.

ნაცემი და ნამტირალევი გიორგი დედამ ანუგემა.

„– არ დამავიწყდება. დაიცა, ერთი გავიზარდო!... მე ვუჩვენებ, – ცემა როგორ უნდა“, – იყო გიორგის პასუხი. როგორც ჩანს, გიორგის ეს ქადილი მთლიანად ჯდება მემკვიდრეობითობის იმ წესში, რომელსაც ოთარაანთ ქვრივის აღზრის მეთოდი ეყრდნობა: „– სულ ცხონებული მამაა, ცხონებული მამა, – გაიხარა დედამ, – უი, შენ კი გენაცვალოს დედა – შენი, ჩემო ქებავ და დიდებავ!“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 254).

მეორე შემთხვევაში ოთარაანთ გიორგის პირუტყვის წვალება გააგულისებს და ომარაანთ მოჯამაგირესთან დავას ისევ ძალის გამოყენებით გადაჭრის. აქვე ფრაგმენტულად ვიგებთ გიორგის ბეჟანიშვილების მოჯამაგირესთან წაკიდების ამბავს და იმასაც, რომ გიორგის „ერთი ლაზათიანი, შენი მოწონებული ჩაუთხლეშია“ თავში მოჯამაგირისთვის და უთქვამს: „– შე ადრე და მალე დასაბრმავებლო, ვერა ხედავდი, კამეჩები ირჩობოდნენ, რა პირით მიდიოდი შენ პატრონთანაო“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 258).

მეოთხე ეპიზოდშიც კონფლიქტის მიზეზი ისევ პირუტყვის წვალება ხდება. არჩილის მეჯინებემ ოფლიანი ცხენი დააბა ბაგაზე, ახალმა მოჯამაგირემ („ახალმა ცოცხმა“) ამაზე შენიშვნა მისცა და ცხენის აშვება და ჰაერზე გატარება გადაწყვიტა, მეჯინებემ დედა შეაგინა,



გიორგი კი ... (როგორც თავად ამბობს) დედის ავად ხსენებას საკუთარ მამასაც არ აპატიებდა და მეჯინიბეს სცემა.

ოთხივე შემთხვევაში ოთარაანთ გიორგი სასჯელს გადაურჩა და მკითხველი გრძნობს, რომ ასე უსასრულოდ ვერ გაგრძელდება, ერთხელაც იქნება და კოკა წყალს ველარ მოიტანს და გიორგის ბედიც საბედისწეროდ დაუახლოვდება გაბრიელის („გლახის ნაამბობი“), კაკოს, ზაქროს („კაკო ყაჩაღი“) ტრაგიკულ ბედს. მკითხველმა კი იცის, რომ ავტორი პერსონაჟს სხვაგვარ განსაცდელს უმზადებს. ამ შემთხვევაში მოქმედების (სიუჟეტის) მამოძრავებელ ძალად არა კონფლიქტი (ძალადობა), არამედ საბედისწერო სიყვარული გვევლინება, თუმცა შეუძლებელია თავად მწერალი ვერ გრძნობდეს, რომ გიორგის ცხოვრების გზა ამის გარეშეც ზედმეტად სახიფათო ჩანს.

რა განაპირობებს გიორგისგან ძალადობრივი გზის არჩევას და ოთარაანთ ქვრივის მხრიდან მის წახალისებას? უპირველესად, შევნიშნოთ, რომ თითქმის ყველა ეპიზოდში კონფლიქტის მიზეზი პირუტყვის ცუდად მოპყრობა ხდება, ეს არ ამართლებს გიორგის, თუმცა კარგად ავლენს მეურნე ადამიანის ხასიათს, რომელსაც პირუტყვზე ზრუნვა თავის უმთავრეს მოვალეობად უქცევია. აქ ისიც გამოდგება გამამართლებელ არგუმენტად, რომლითაც თავად გიორგი ამართლებს თავის ქმედებას სასამართლოში: „ის დავა მქონდა, რომ მაგისთანა ნამუსახდილ კაცისაგან ქვეყანა დაღუპული. კაცი კაცს ველარა ჰნდობია. მაგის გამოისობით კარგ მოჯამაგირესაც ნამუსი აქვს გატეხილი. თითონ ხომ ეძინა და ეძინა, კამეჩებიც მიეღრძო ურემზედ. იმათ საცოდაობამ დამწვა, სხვა არა იყოს-რა“ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 257).

ნდობა, უფრო სწორად კი უნდობლობაა მთავარი მიზეზი, რის გამოც გლეხკაცს ყველაფერი აეჭვებს ამ წუთისოფელში, ოთარაანთ ქვრივიც სამართლიანობის მიღწევის სხვა გზას არ ცნობს, სასამართლო მასში სრულ უნდობლობას იწვევს. მიუხედავად იმისა, რომ ერთხელ მან ამ გზით სამართალსაც მიაღწია (თუმცა კი ძალიან ძვირი დაუჯდა), გიორგის მიმართ გამოტანილი გამამართლებელი განაჩენი მასში ისეთ გაკვირვებას იწვევს („-დახე, ამ ვირთაგვებსაც ზოგჯერ სწორე სამართალი სცოდნიათ“; ჭავჭავაძე 1988, გვ. 258), რომ საეჭვოა მის დიდაქტიკურ „სახელმძღვანელოში“ სასამართლოსადმი ნდობის მუხლი ოდესმე გაჩნდეს.

მიუხედავად ამისა, „ოთარაანთ ქვრივში“ ნაწარმოების მთავარი საზრისი მაინც შერიგების მოტივით არის დამუხტული, რადგან ამ ტექსტში ხიდის მეორე მხარისკენ შესარიგებლად გაწვდილი ხელი თავად ოთარაანთ გიორგია, რომელსაც სამსხვერპლოზე საკუთარი სიყვარული მიაქვს.

### გამოყენებული ლიტერატურა:

- კიკნაძე, გ. (1999). თხზულებანი, ტომი III. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.  
ჭავჭავაძე, ი. (1987ა). ლექსები, პოემები. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.  
ჭავჭავაძე, ი. (1987ბ). მომრიგებელი მოსამართლეობა ჩვენში. წერილი მეექვსე.  
წიგნში: თხზულებათა სრული კრებული. ტ. IV. პუბლიცისტური წერილები. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.  
ჭავჭავაძე, ი. (1988). მოთხრობები, პიესები. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.

### References:

- K'i K'nadze, Gr. (1999). Tkhzulebani, t'omi III. [Writings, Volume III]. Tbilisi: TSU.  
Ch'avch'avadze, I. (1987a). Leksebi, P'oemebi. [Poems]. Tbilisi: „Sabchota Sakartvelo“.  
Ch'avch'avadze, I. (1987), Momrigebeli Mosamartleoba Chvenshi, Ts'erili VI, P'ublitsisturi' Ts'erili, T'omi IV]. [Conciliatory Judgeship in our Country, Letter six, publicist letters, vol. IV]. Tbilisi: „Sabchota Sakartvelo“.  
Ch'avch'avadze, I. (1988), Leksebi, P'oemebi. [Poems]. Tbilisi: „Sabchota Sakartvelo“.